

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ МІЛІЦІЇ УКРАЇНИ: теоретико-правові аспекти

Юрій Кривицький,

канд. юрид. наук,
викладач кафедри історії держави та права
Національної академії внутрішніх справ

У статті розглядаються теоретико-правові аспекти юридичної відповідальності працівників міліції, особлива увага приділяється питанню видів юридичної відповідальності працівників міліції України.

Ключові слова: юридична відповідальність, добровільна форма реалізації юридичної відповідальності, державно-примусова форма реалізації юридичної відповідальності, юридична відповідальність працівників міліції.

Важливий засіб забезпечення охоронної функції права – юридична відповідальність, яка є якісним показником реального втілення прав і свобод у соціальній дійсності. Це зумовлено тим, що у процесі реалізації юридичної відповідальності відбувається безпосередній вплив держави на сферу нормативно закріплених суб'єктивних прав та юридичних обов'язків [1, с. 1]. При цьому подальша демократизація суспільного життя, становлення соціальної, правової держави в Україні потребують забезпечення належного порядку у сфері службово-трудова відносин працівників міліції. Важливу роль у вирішенні цієї проблеми відіграє юридична відповідальність працівників міліції, що є гарантом зміцнення законності при виникненні, зміні або припиненні проходження служби у підрозділах міліції України [2, с. 3]. У зв'язку з цим особливою актуальністю набуває питання дослідження теоретико-правових аспектів юридичної відповідальності працівників міліції України.

Теоретико-методологічною основою статті є науковий доробок вітчизняних і зарубіжних правознавців. Так, вивченню сутності й ознак, видів і функцій, підстав, форм реалізації юридичної відповідальності, а також інших складових її природи присвячені праці С. Алексєєва, Б. Базилєва, К. Басіна, Л. Белої, О. Бондарєва, А. Іванова, О. Іваненко, Д. Липинського, М. Мироненка, Н. Оніщенко, А. Осауленка, Н. Пархоменко, Р. Хачатурова та ін. Безпосереднє осмислення юридичної відповідальності працівників міліції (органів внутрішніх справ) України, насамперед її галузевих і внутрішньовидових аспектів, здійснено в наукових роботах В. Бєсчастного, В. Венедиктова, К. Коваленка, М. Колюка, Т. Кононець, О. Кузнєченко, О. Лов'яка та ін.

Мета цієї статті – з'ясувати сутність інституту юридичної відповідальності в сучас-

ному правознавстві; сформулювати дефініцію поняття «юридична відповідальність працівників міліції» та проаналізувати особливості правової природи юридичної відповідальності працівників міліції України; охарактеризувати різновиди юридичної відповідальності працівників міліції України.

Проблематика юридичної відповідальності посідає одне з ключових місць у вітчизняній юриспруденції. Однак, незважаючи на більш як півстолітню історію комплексного вивчення юридичної відповідальності, й досі дискусійною залишається значна кількість аспектів її природи. Це пояснюється тим, що юридична відповідальність – не статично застигле явище, а тому зміни в суспільних відносинах зумовлюють новий зміст її ознак, цілей і функцій.

Розгляд юридичної відповідальності неможливий без попереднього аналізу її родового поняття – соціальної відповідальності, яка містить основний «генетичний код» відповідальності будь-якого виду. В онтологічному плані відповідальність є мірою людини, адже людина настільки є людиною, наскільки вона відповідальна [3, с. 99]. На підставі існуючих різновидів соціальних норм, яких дотримується або порушує людина, виокремлюють такі види соціальної відповідальності: моральну, політичну, релігійну, юридичну та ін. У суспільстві різновиди соціальної відповідальності існують у єдності. Виникнення ж юридичної відповідальності історично зумовлено, насамперед, тим, що система соціальної відповідальності первіснообщинного суспільства виявилася непристосованою до реалій соціально неоднорідного суспільства.

У сучасній науковій літературі досить часто природа юридичної відповідальності зводиться до її «традиційного» ретроспективного аспекту, а категорія позитивної юридичної

відповідальності розглядається як потенційно соціально небезпечна, рецидив ідеології поліцейської держави [4, с. 12]. Ми вважаємо, що подібний підхід применшує соціальну цінність цього явища, залишаючи поза увагою його витоки, зусилля, що спрямовані на активізацію людської діяльності, розвиток ініціативності й самостійності, підвищення належного ставлення громадян до права та закону. З огляду на це, необхідно виходити з того, що юридична відповідальність як вид соціальної відповідальності передбачає відповідальність за майбутню поведінку (позитивну, добровільну) та відповідальність за минулу протиправну поведінку (негативну, державно-примусову) [5, с. 197]. У цьому контексті слід зазначити, що вчені-юристи, які визнають і досліджують позитивний та негативний аспекти юридичної відповідальності, звертають увагу на єдність останніх. Однак виокремлення аспектів, видів відповідальності (позитивного та негативного) неодмінно має наслідком поділ, розчленування цілого явища. У зв'язку з цим правильніше розглядати окремі форми реалізації юридичної відповідальності – добровільну та державно-примусову. Адже будь-яке явище, реалізуючись у різних формах, зберігає свою єдність, цілісність [6, с. 48].

Юридична відповідальність працівників міліції є одним із надійних і дієвих засобів, що попереджає та блокує протиправну поведінку працівників міліції, стимулює їх до сумлінного виконання своїх службових обов'язків, до-тримання різних за характером і змістом норм права, встановлених для діяльності цієї правоохоронної структури державного апарату України.

У вітчизняному правознавстві *юридичну відповідальність працівників органів внутрішніх справ* (далі – ОВС) розуміють як особливий правовий стан їх службово-трудо-вих відносин, що впливає із змісту загальних і спеціальних юридичних норм, покликаних регулювати діяльність осіб рядового та начальницького складу шляхом забезпечення ними реалізації своїх посадових прав і обов'язків [2, с. 23]. Юридична відповідальність працівників ОВС розглядається також як особливий стан суб'єктів правовідносин, що передбачає наявність прав та обов'язків, закріплених у нормативно-правових актах, розуміння необхідності дотримання відповідних приписів, а також можливість у випадку порушення цих приписів настання несприятливих наслідків на підставі та в порядку, встановлених у законі [7, с. 7].

Грунтуючись на наукових розробках юридичної відповідальності, здійснених у сучасній теорії права [6, с. 50], можна запропонувати таку дефініцію: *юридична відпові-*

дальність працівників міліції – це нормативний, гарантований і забезпечений державним переконанням або примусом юридичний обов'язок щодо дотримання та виконання норм права, реалізований у правомірній поведінці працівників міліції, що схвалюється або заохочується державою, а у випадку його порушення – обов'язок правопорушника (працівника міліції) перетерпіти осуд, обмеження прав різного характеру.

Юридична відповідальність працівників міліції має дві форми реалізації – *добровільну* (позитивну, перспективну) та *державно-примусову* (негативну, ретроспективну). При цьому негативна юридична відповідальність працівників міліції є одним із засобів боротьби з правопорушеннями, засобом забезпечення правомірної поведінки особового складу під час і у процесі виконання службових обов'язків щодо захисту, охорони та забезпечення прав, свобод і законних інтересів учасників суспільних відносин. У свою чергу, позитивна юридична відповідальність працівників міліції є засобом заохочення, стимулювання персоналу до якісної, ефективної службово-трудо-вої діяльності.

Добровільна та державно-примусова форми реалізації юридичної відповідальності працівників міліції діалектично взаємозв'язані: чим вищий рівень позитивної відповідальності, тим рідше виникає негативна юридична відповідальність. У той самий час негативна юридична відповідальність працівників міліції настає лише у випадку, коли не спрацював механізм позитивної юридичної відповідальності цієї категорії службовців.

Позитивна відповідальність працівників міліції – це єдність її об'єктивної та суб'єктивної сторін, що не можуть функціонувати окремо одна від одної. Об'єктивна сторона позитивної відповідальності охоплює обов'язки, що покладаються на особовий склад загальними та спеціальними нормами права, а також їх виконання шляхом правомірної поведінки. Суб'єктивна сторона позитивної відповідальності працівників міліції – це знання ними вимог, що ставляться до них нормами права, переконання в необхідності їх належної реалізації.

Негативна юридична відповідальність працівників міліції настає за скоєне правопорушення, під яким потрібно розуміти суспільно небезпечне, протиправне, каране діяння у сфері службово-трудо-вої правоохоронної діяльності щодо охорони та захисту прав, свобод і законних інтересів суб'єктів правовідносин, що має винний і свідомо-вольовий характер [2, с. 239].

У свою чергу, позитивна юридична відповідальність працівників міліції охоплює два різновиди: нормальну (звичайну) та заохо-

чувальну (активну). *Нормальна позитивна відповідальність* передбачає відповідальне ставлення до виконання своїх службових обов'язків. Працівник міліції як суб'єкт юридичної відповідальності знає пред'явлені до нього вимоги, виконує доручену справу і тим самим забезпечує досягнення стану охорони, захисту та забезпеченості прав, свобод і законних інтересів учасників суспільних відносин. Однак, якщо він при цьому виявив службово-трудова активність, ініціативу та творчість, досяг вищих результатів у своїй суспільно-корисній діяльності, може настати *заохочувальна (активна) позитивна відповідальність*. Між нормальною (звичайною) та заохочувальною (активною) позитивною відповідальністю працівників міліції не існує чіткої межі. Перехід одного виду в інший відбувається у процесі реалізації функціонально-посадових обов'язків.

Основними критеріями оцінки службово-трудова досягнень працівників міліції потрібно вважати: міру якості й ефективності виконаних завдань; ступінь активності, напруженості інтелектуальних і вольових зусиль при їх виконанні; міру дисциплінованості; особисті якості – освітній рівень, досвід, стаж роботи, моральну стійкість, правдивість, чесність, роботу над підвищенням інтелектуального рівня та фізичного розвитку. Так, відповідно до ст. 9 Закону України «Про дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України» від 22.02.2006 р. за мужність, відвагу, героїзм, розумну ініціативу, старанність, сумлінне та бездоганне виконання службових обов'язків до осіб рядового і начальницького складу можуть бути застосовані такі види заохочень: дострокове зняття дисциплінарного стягнення; оголошення подяки; нагородження грошовою винагородою; нагородження цінним подарунком; нагородження Почесною грамотою МВС України; занесення на «Дошку пошани»; нагородження відзнаками МВС України; дострокове присвоєння чергового спеціального звання; присвоєння спеціального звання, вищого на один ступінь від звання, передбаченого займаною штатною посадою; нагородження відзнакою МВС «Вогнепальна зброя». Останньою відзнакою має право нагороджувати міністр внутрішніх справ України за сумлінну службу, особливі заслуги у боротьбі із злочинністю й охороні громадського порядку осіб начальницького складу. За мужність, відвагу, героїзм, особливі заслуги перед державою у боротьбі із злочинністю, охороні громадського порядку особи рядового та начальницького складу можуть бути подані до присвоєння почесних звань і нагородження державними нагородами та відзнаками Президента України.

До курсантів навчальних закладів МВС України, крім заохочень, передбачених ч. 1 ст. 9 Закону України «Про дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України», можуть також застосовуватися:

- нагородження особистою фотокарткою курсанта або слухача, сфотографованого біля розгорнутого прапора навчального закладу;
- направлення батькам курсанта листа з подякою;
- надання дозволу на позачергове звільнення з розташування навчального закладу;
- надання короткострокової відпустки тривалістю до 5 діб.

Слід зазначити, що формальною підставою ретроспективної юридичної відповідальності працівників міліції є норми права, закріплені у ст. 25 Закону України «Про міліцію» від 20.12.1990 р. Так, згідно з ч. 1 ст. 25 цього Закону працівник міліції в межах повноважень, наданих цим Законом, та іншими законодавчими актами, самостійно приймає рішення та несе за свої протиправні дії або бездіяльність дисциплінарну чи кримінальну відповідальність [8, с. 283]. При цьому в юридичній літературі наголошується, що ця норма права потребує вдосконалення, оскільки в ній не вказано на такі види негативної юридичної відповідальності працівників міліції, як адміністративна, цивільна, матеріальна [9, с. 392].

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України» за вчинення дисциплінарних проступків особи рядового та начальницького складу несуть дисциплінарну відповідальність згідно з цим Статутом. Разом із тим особи рядового та начальницького складу, яких у встановленому законодавством порядку притягнуто до адміністративної, кримінальної або матеріальної відповідальності, одночасно можуть нести і дисциплінарну відповідальність згідно з цим Статутом. Підставою для настання негативної дисциплінарної відповідальності працівників міліції є порушення службової дисципліни (вчинення дисциплінарного проступку).

Згідно із ст. 12 Закону України «Про дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України» на осіб рядового та начальницького складу ОВС за порушення службової дисципліни можуть накладатися такі види дисциплінарних стягнень: усне зауваження; зауваження; догана; сувора догана; попередження про неповну посадову відповідність; звільнення з посади; пониження в спеціальному званні на один ступінь; звільнення з ОВС. Наявність різноманітних дисциплінарних стягнень, що застосовуються до працівників міліції, надає можливість реалізувати прин-

цип індивідуалізації відповідальності шляхом вибору того стягнення, що найбільшою мірою відповідає тяжкості проступку й особі винного. У свою чергу, негативна матеріальна відповідальність працівників ОВС – це обов'язок працівника ОВС відшкодувати в установлених законом розмірах і порядку шкоду, завдану відповідному ОВС, з яким він перебуває у службово-трудовах відносинах, його протиправним і винним порушенням своїх обов'язків [10, с. 11]. Правовідносини у сфері негативної матеріальної відповідальності працівників міліції, що виникають унаслідок заподіяння останніми шкоди органу, службі чи підрозділу, породжуються сукупністю певних юридичних фактів, серед яких визначальне місце посідають підстава й умови матеріальної відповідальності. Фактичною підставою матеріальної відповідальності працівників міліції є майнове правопорушення – винне та протиправне невиконання або недбале виконання працівником міліції його службово-трудовах обов'язків за трудовим договором (контрактом), що спричинило пряму дійсну шкоду підрозділу міліції.

Умовами негативної матеріальної відповідальності потрібно вважати: протиправну поведінку працівника міліції; наявність прямої дійсної шкоди; причинний зв'язок між протиправною поведінкою та настанням шкоди; вину в заподіянні шкоди. Серед способів відшкодування шкоди, заподіяної працівником міліції, виділяють: добровільний (за заявою працівника міліції); адміністративний (за розпорядженням начальника ОВС); судовий (за рішенням суду) [10, с. 15].

Негативна цивільна відповідальність працівників міліції настає за скоєння ними цивільно-правового проступку, під яким слід розуміти суспільно небезпечне, протиправне, винне порушення врегульованих нормами цивільного права майнових та особистих немайнових відносин, що укладаються в різноманітних сферах суспільної життєдіяльності.

Позитивна адміністративна відповідальність у сфері адміністративно-правових відносин системи МВС України має як юридичне, так і морально-етичне значення, знаходить відображення в положеннях, наказах і спонукає працівників міліції до ефективного виконання своїх обов'язків [11, с. 116].

Особливостями негативної адміністративної відповідальності працівників міліції є: відповідальність за адміністративні правопорушення настає за Дисциплінарним статутом ОВС України; відповідальність за деякі правопорушення, вичерпний перелік яких встановлений у ч. 1 ст. 15 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), настає на загальних підставах; адміністративна відповідальність, на відміну від

дисциплінарної, реалізується в межах службового підпорядкування; до осіб рядового та начальницького складу не застосовуються такі види адміністративних стягнень, як вправні роботи й адміністративний арешт (ч. 1 ст. 15 КУпАП); наявність права в органів (посадових осіб) замість накладення адміністративних стягнень передавати матеріали про правопорушення працівників міліції відповідним органам (посадовим особам) для вирішення питання про притягнення винних до дисциплінарної відповідальності; заходи адміністративної відповідальності здійснюються згідно із законодавством, що регулює адміністративне провадження [2, с. 245].

Негативна кримінальна відповідальність працівників міліції застосовується за злочини й охоплює найбільш суворі заходи державного примусу. Порядок її здійснення регламентований детально та визначається кримінальним, кримінально-процесуальним і кримінально-виконавчим законодавством. Притягненню певної особи рядового чи начальницького складу до кримінальної відповідальності як обвинуваченого передують порушення кримінальної справи за фактом злочину, збирання та дослідження доказів, що стосуються конкретної кримінальної справи.

У зв'язку з виконанням працівниками міліції службових обов'язків Кримінальним кодексом України передбачена їх особиста відповідальність за такі злочини у сфері службової діяльності: зловживання владою або службовим становищем (ст. 364); перевищення влади або службових повноважень (ст. 365); службове підроблення (ст. 366); службова недбалість (ст. 367); одержання хабара (ст. 368); давання хабара (ст. 369); провокація хабара (ст. 370). Працівники міліції несуть кримінальну відповідальність і за злочини проти правосуддя: завідомо незаконні затримання, привід або арешт (ст. 371); притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372); примушування давати свідчення (ст. 373); порушення права на захист (ст. 374); нежиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист (ст. 380); розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист (ст. 381); розголошення даних досудового слідства або дізнання (ст. 387) [8, с. 285].

Висновки

У сучасних умовах в Україні виникла нагальна потреба в підвищенні професійної якості особового складу підрозділів міліції. Допомогти в досягненні цієї мети значною мірою може вміле використання начальниками всіх рівнів інституту юридичної відповідальності працівників міліції. Усвідомлення необхідності диференціації видів правомірної

поведінки з метою якнайповнішої реалізації своїх можливостей у разі заохочення особового складу, з одного боку, та вмiла кваліфікація правопорушень як підстав юридичної відповідальності працівників міліції в разі потреби покарання винних у порушенні встановлених норм права – з іншого, матимуть своїм наслідком підвищення ефективності застосування дисциплінарної практики та зменшення кількості правопорушень, скоєних працівниками міліції України.

Література

1. *Басін К. В.* Юридична відповідальність: природа, форми реалізації та права людини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2006. – 20 с.
2. *Венедиктов В. С.* Юридична відповідальність працівників ОВС України. – Х., 2003. – 269 с.
3. *Козловський А. А.* Онтологія юридичної відповідальності // Проблеми філософії права. – 2004. – Т. 2. – С. 98–111.
4. *Коробов А. Е., Хохлов Е. Б.* Позитивная ответственность как теоретическая и практическая проблема // Правоведение. – 2008. – № 3. – С. 4–14.
5. *Актуальні проблеми теорії держави та права / Є. В. Білозьоров, Є. О. Гіда, А. М. Завальний та ін.; За ред. Є. О. Гіди.* – К., 2010. – 260 с.
6. *Хачатуров Р. Л., Литинский Д. А.* Общая теория юридической ответственности. – СПб., 2007. – 950 с.
7. *Колока М. М.* Адміністративно-правові проблеми відповідальності працівників органів внутрішніх справ: дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2004. – 174 с.
8. *Коментар Закону України «Про міліцію»: науково-практич. посіб. / В. Д. Сущенко, О. М. Джужа, В. І. Олефір та ін.; За ред. Є. М. Моїсєєва.* – К., 2010. – 304 с.
9. *Попов С. В.* Юридична відповідальність працівників ОВС України // Форум права: електронне наукове фахове видання. – 2010. – № 2. – С. 388–394.
10. *Кузніченко О. В.* Правові питання притягнення працівників органів внутрішніх справ до матеріальної відповідальності за заподіяну ними шкоду: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2001. – 20 с.
11. *Кононець Т. Л., Лов'як О. О.* Теоретичні аспекти окремих видів юридичної відповідальності службових осіб органів внутрішніх справ України. – К., 2009. – 167 с.

In the article an author is consider theoretical and legal aspects of the legal responsibility of workers militia of the Ukraine. The special attention is spared to the question types of the legal responsibility of workers militia of the Ukraine.

В статтє рассматриваются теоретико-правовые аспекты юридической ответственности работников милиции, особое внимание уделяется вопросу видов юридической ответственности работников милиции Украины.

ШАНОВНІ ЧИТАЧІ!

РЕДАКЦІЯ ЖУРНАЛУ ЗМІНИЛА АДРЕСУ

*Статті для опублікування в журналі
надсилати поштою рекомендованим листом
без повідомлення за адресою:*

а/с 23, м. Київ-133, 01133

Контактні телефони:

(044) 528-34-64, (044) 513-33-16 тел./факс